

С. М. Двигун,
здобувач, Академія муніципального управління

ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ РОЗУМІННЯ ПРОЦЕСІВ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Визначено сутність основних термінів та положень при дослідженні процесів зовнішньоторговельної діяльності. Досліджено історико-гносеологічні витоки формування та розвитку системи державного управління зовнішньоторговельними відносинами.

The essence of key terms and provisions in the investigated processes of foreign trade. Study historical and epistemological roots formation and development of government foreign trade.

Ключові слова: державне управління, зовнішньоторговельні відносини, еволюція, історичні витоки, структура, формування.

ВСТУП

Історично склалося так, що визначальне місце у структурі зовнішньоекономічних відносин у світі займають торговельні відносини. Саме торгівля і на сьогодні займає провідне місце у сфері зовнішньоекономічної діяльності України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблеми ефективності зовнішньоторговельних відносин завжди цікавили представників економічної науки, починаючи з представників меркантилістичної теорії Т. Мена, А. Серра, А. Монкретьєна, яка пізніше відродилася у працях “неомеркантилістів” Л. Клейна, Ф. Модильяні, П. Самуельсона та була покладена в основу політики протекціонізму; представників теорії абсолютних та порівняльних переваг А. Сміта та Д. Рікардо, що започаткувала політику вільної торгівлі, яку в подальшому розвивали Е. Хекшер, Б. Олін, В. Леонтьєв та ін. І в той час і на сьогодні вчених турбує одне — яким чином необхідно врегулювати торгові відносини між країнами, щоб досягти максимального економічного ефекту і для учасника торгових операцій і для економіки держави, яку він представляє.

Саме пошук відповіді на це питання визначає вектор сучасних наукових досліджень у сфері зовнішньоекономічної діяльності держави та визначенні її торгові політики. У період переходу на нові засади господарювання та становлення ринкових відносин багато провідних вчених пострадянського простору, такі як О. Гончаров, О. Кирєєв, Е. Кочетова, О. Омелянович, О. Онищенко, активно пропагували ідеї вільної торгівлі. Проте Україна виявилася економічно не готовою до ведення торгової діяльності в умовах жорсткої конкуренції, що склалася у світі. Тому пошук було направлено у напрямі впровадження поміркованого та регульованого протекціонізму, переваги якого висвітлено у працях І. Бураковського, О. Гребельника, О. Єгорова, Ю. Дьоміна, В. Демченка, Ю. Козака, В. Павлова, П. Пашка та ін. Розвиток світогосподарських зв'язків в умовах глобалізації вимагає подальшого розвитку теорії формування зовнішньоторговельної політики держави та стимулює проведення наукових пошуків у даному напрямі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— визначити сутність основних термінів та положень при дослідженні процесів зовнішньоторговельної діяльності;

— дослідити історико-гносеологічні витоки фор-

мування та розвитку системи державного управління зовнішньоторговельними відносинами.

РЕЗУЛЬТАТИ

Дослідження процесів зовнішньоторговельної діяльності вимагає чіткого розуміння сутності основних термінів та положень. Але, як зазначалося вище, в науковій літературі й у законодавчих актах немає однозначності у трактуванні тих чи інших економічних категорій. Тому, зауважимо, що під зовнішньоторговельною політикою ми розуміємо систему заходів державного регулювання зовнішньої торгівлі направлених на захист економічних інтересів держави. На сьогодні науковцями розрізняється "... дві форми реалізації зовнішньоторговельної політики держави — протекціонізм та вільна торгівля" [6, с. 323]. Додамо, що це основні форми, на основі яких будуються сучасні модифіковані та агреговані форми реалізації зовнішньої політики, що відповідають потребам держави та зовнішньому середовищу, в якому розвиваються зовнішньоторговельні відносини. Для розуміння сутності розвитку зовнішньоторговельної політики визначимось з основними характеристиками основних форм її протікання.

Протекціонізм (фр. *protectionnisme* від лат. *protectio* "прикриття") — це економічна політика держави, що переслідує мету захистити національне господарство від іноземної конкуренції шляхом уведення імпорتنих мит, обмежень чи заборон на ввезення деяких товарів.

Протекціонізм як форма ведення зовнішньоторговельної політики базується на меркантилістичній теорії, прихильники якої вважали, що зростання добробуту однієї країни можливе завдяки перерозподілу наявного багатства (золота і срібла), тобто зубожіння іншої країни. Саме меркантилісти першими визначили основні поняття і правила міжнародної торгівлі та роль держави у її стимулюванні. Меркантилісти відводили значну роль державі у регулюванні зовнішньоторговельних відносин і вважали, що зовнішньоекономічна політика повинна сприяти накопиченню золота шляхом:

- стимулювання експорту і забезпечення переваги вивезення товарів над їх ввезенням;
- обмеження імпорту товарів (особливо предметів розкоші);
- заборони виробництва готової продукції в колоніях;
- заборони вивезення сировини з метрополії в колонії та дозволу безмитного імпорту сировини, яка не добувається в країні;
- стимулювання вивезення з колоній дешевої сировини;
- заборони торгівлі товарами чи сировиною своїм колоніям [5, с. 85].

З'явившись на світ, протекціоністська доктрина знайшла багатьох прихильників та захисників в особі відомих західних економістів, зокрема Л. Клейна, Ф. Модільяні, П. Самуельсона та інших, про яких можна говорити як про своєрідних "неомеркантилістів" [2]. Внесок меркантилістів у розвиток економічної теорії, яка панувала упродовж XVII — XVIII століть, важко перецінити, адже вони започаткували теорію міжнародної торгівлі,

яка пов'язувала торговельну діяльність з економічним станом країни та станом товарного виробництва, визначили основні категорії і поняття міжнародної торгівлі, ввели поняття платіжного балансу, визначили основні напрями державного регулювання зовнішньоторговельних відносин. Незважаючи на все це, меркантилістична теорія мала певні вади й призвела до ускладнення торговельних відносин через наявність низки різноманітних заборон і обмежень.

Розширення географії міжнародної торгівлі, поживлення торговельних відносин між країнами вимагало пошуку нових підходів до регулювання цими процесами. Тому у 1776 р. на противагу меркантилістичній теорії А.Сміт у своїй праці "Дослідження про природу та причину багатства народів" запропонував нову теорію, що базувалася на дослідженні витрат праці на виробництво того чи іншого товару та визначенні абсолютних переваг щодо їх продажу чи придбання. Теорія абсолютних переваг, започаткована А. Смітом, показує переваги світового поділу праці та дозволяє визначити, яку продукцію доцільно експортувати, а яку — імпортувати. Його вчення про міжнародний поділ праці розвиває у своїх працях Д. Рікардо ("Початок політичної економії й оподаткування" 1817 р.), який визначає основні принципи вільної торгівлі та дію механізму порівняльних (відносних) переваг і вказує на залежність ціни від рівня заробітної плати. Саме А.Сміт й Д.Рікардо започатковують класичну теорію розвитку міжнародної торгівлі, що пропагує невтручання держави у торговельні відносини — політику вільної торгівлі.

Політика вільної торгівлі — фритредерство (від англ. *free trade* "вільна торгівля") характеризується відсутністю або мінімальним втручанням держави у зовнішню торгівлю, коли експортно-імпортні операції здійснюються в обсягах і за цінами вільного ринку, що склалися на основі співвідношення попиту і пропозиції.

Прихильниками даної політики були Р.Торренс ("Нарис про зовнішню торгівлю зерном") і Дж.Стюарт Міль ("Про закони обміну між країнами"), які дослідили механізм формування ціни в умовах вільного ринку та конкуруючої рівноваги, який покладено в основу закону міжнародної вартості.

Дослідженню проблем розвитку зовнішньої торгівлі за умови розширення товарної номенклатури присвячені праці шведських учених Е.Хекшера та Б.Оліна, які уточнили і доповнили теорію порівняльних переваг та сформулювали концепцію виробничих чинників (капітал, земля, праця), згідно якої "...кожна країна експортує ті фактороінтенсивні товари, для виробництва яких вона має відносно надлишкові чинники виробництва, і імпортує ті товари, для виробництва яких вона відчуває відносний недолік чинників виробництва" [5, с. 84].

Паростки доктрини "свободи торгівлі" є складовою частиною лібералізму XIX сторіччя і неолібералізму, в наш час представниками якої є американський учений Дж.Чілмен та інші представники альтернативних теорій розвитку зовнішньої торгівлі. Всі вони мінімізують роль державного втручання у процеси торгівлі між країнами.

Безперечно завдяки вільній торгівлі, що базується на принципах порівняльних витрат, світова економіка може досягти більш ефективного розміщення ресурсів і більш

високого рівня матеріального добробуту. Згідно даної теорії кожна країна повинна виробляти ті товари, витрати виробництва яких відносно нижчі витрат в інших країнах, і обмінювати товари, на яких вона спеціалізується, на продукти, витрати виробництва яких в країні вищі відносно інших країн. І коли кожна країна буде діяти таким чином, світ може повною мірою використовувати переваги географічної і людської спеціалізації. Побічна вигода від вільної торгівлі полягає в тому, що остання стимулює конкуренцію і обмежує монополію. Наявність конкуренції іноземних виробників змушує національних виробників переходити до нових технологій з більш низькими витратами. Вільна торгівля надає споживачам можливість вибору з більш широкого асортименту продукції. Тому зрозуміло, чому більшість економістів оцінює вільну торгівлю як економічно обгрунтоване явище.

Фритредери (захисники вільної торгівлі) вважають, що свобода торгівлі сприяє:

- розвитку конкурентного середовища та інноваційних процесів, стимулює науково-технічний прогрес не тільки серед національних виробників, але й у світі;
- розширенню світового ринку, призводить до розвитку масового виробництва з усіма перевагами, що звідси випливають;
- зниженню цін унаслідок падіння витрат виробництва, що є вигідним для споживача.

Разом з тим, прихильники вільної торгівлі формують три головні критичні зауваження щодо протекціоністських навчань.

1. Протекціонізм не вигідний з погляду національного виробництва за наступними причинами:

- він руйнує конкурентне середовище й через надання тих чи інших преференцій та привілей окремим суб'єктам господарювання створює передумови для розвитку корупційних відносин, що призводить до уповільнення темпів росту економіки;
- у середовищі національних виробників, захищених від іноземної конкуренції, сповільнюються темпи пошуку і впровадження нових технологій, науково-технічних розробок тощо;
- зменшується роль стимулу, що створюється іноземною конкуренцією.

2. Протекціонізм завдає шкоди інтересам споживача. В умовах наявності митних бар'єрів ціни на регламентовані імпортовані товари зростають. Проте підвищення цін залежить від рівня розвитку вітчизняного виробництва і може мати різну величину:

- буде незначним, якщо іноземні виробники зможуть оплачувати частину мита своїй коштом;
- буде дуже суттєвим, якщо національні виробники не можуть повністю забезпечити потребу національного ринку.

3. Протекціонізм є загрозою розвитку міжнародних відносин, адже, як вважають фритредери, які є інтернаціоналістами, протекціонізм розпалює міжнародне суперництво, послаблює економічні взаємозв'язки між країнами, підміняє атмосферу міжнародного поділу праці й економічної співпраці між країнами агресивною, часом войовничою і згубною для економіки деяких країн конкуренцією.

Між прибічниками політики протекціонізму та віль-

ної торгівлі завжди відбувалися дискусії, щодо переваг та недоліків цих напрямів розвитку торгівлі. Але, незважаючи на це, аргумент про захист промисловості на етапі її зародження, висунутий протекціоністами, був одним з найбільш вагомим аргументів, який найбільш охоче сприйняли фритредери. Це стало початком поступового зближення та інтегрування різних форм прояву зовнішньоторговельної політики та зародження поміркованого протекціонізму. Її представником був Олександр Гамільтон, який у своїй відомій "Доповіді про виробництво" (1791) пропонував використовувати протекціоністські заходи тільки з метою захисту молодих галузей від іноземної конкуренції. На його думку, тимчасовий захист дозволить таким галузям досягти показників типових для зрілих галузей: стати галузями масового виробництва; зібрати кваліфікованих робітників; адаптувати до своїх потреб наукові винаходи; пристосуватися до умов місцевої економіки; впровадити ефективні інноваційні технології. Тому, незважаючи на те, що протекціонізм спершу підніме ціни для споживача, ця галузь буде такою ефективною, що коли вона вже досягне зрілості, витрати та ціна фактично знизяться [4]. Тобто мито виправдане, якщо вигода для споживача в майбутньому буде більшою, ніж потрібно для компенсування вищих цін у період протекціонізму. Крім того, аргумент "виховного" мита пов'язують з іменем німецького економіста Фрідріха Ліста (1789—1846).

Даний протекціоністський інструмент у новітній формі проявляється у політиці торгової стратегії, в основі якої лежить ідея підтримки державою сектора при виході на вже зайнятий ринок (переміщення доходу) або розвитку нової промисловості (створення доходу).

Таким чином протекціонізм вигідний, якщо:

- отримані кошти використовуються для підвищення ефективності виробництва;
- до нових галузей виробництва залучаються не використовувані раніше природні і людські ресурси;
- нові виробництва не пригноблюють існуючих галузей і не спричиняють підвищення витрат виробництва,
- митна політика не впливає на ріст цін товарів першої необхідності [2].

Досить різноманітною була зовнішньоторговельна політика країн старого світу в XIX столітті, коли між розвиненими країнами використовувався досить гнучкий підхід щодо формування й реалізації зовнішньоторговельної політики і стратегії.

Так, Великобританія проводила політику вільної торгівлі в поєднанні з поміркованим протекціонізмом. І саме через таке поєднання одного принципу з іншим їй вдалося утримувати свої позиції лідера у світовій економіці. Коли ринок розширюється повільніше, ніж зростають виробничі потужності, коли загострюється конкуренція на світових ринках, розвиваються форми активного "захисту", відбувається стимулювання експорту шляхом надання допомоги в різних формах (кредитні гарантії, премії, субсидії, податкові компенсації тощо), включаючи регулювання грошово-кредитних відносин. У Великобританії цей традиційний протекціоністський маневр наприкінці XIX сторіччя одержав назву "демпінг". Цей термін увів до обігу міністр колоній Великобританії Дж. Чемберлен, який під загрозою проникнення Німеччини на світові ринки відразу після 1870 р. вирішив

увести тверді протекціоністські заходи в Англії [3].

Пруссія, а пізніше об'єднана Німеччина, проводить політику переважно вільної торгівлі. Тут є прямий інтерес Німеччини, яка потребувала імпорту великих обсягів зерна.

У той же час Франція постійно надавала перевагу протекціоністській політиці і активному використанню механізмів митного регулювання експортно-імпортних відносин.

США досить цікаво формували власну зовнішньоторговельну політику, орієнтуючись на власні потреби і кон'юнктуру світових ринків. Вони періодично переходили від принципів вільної торгівлі до принципів протекціонізму, виховуючи повагу до власних національних інтересів у відносинах із закордонними партнерами.

Країни-виробники зерна на експорт, в тому числі Великобританія, часто використовували принцип протекціонізму щодо експорту цього продукту.

Теоретичні роботи другої половини ХХ сторіччя по-новому висвітили суперечки між фритредерами і протекціоністами. П. Самуельсон довів, що, попри логічні помилки, у яких дорікали класичну теорію, незважаючи навіть на обмежувальні положення цієї теорії, міжнародна торгівля в економіці має успіх. Якщо відбувається обмін товарами між країнами, то кожна країна має можливість одержати більше товару і затратити менше виробничих зусиль. Хоч і неможливо встановити об'єктивний розмір загального виграшу, але безперечним є підвищення добробуту націй, тобто виграш для всіх країн [3].

Із дискусій щодо запровадження митних тарифів випливає, що, усупереч думці фритредерів, мита не є не вигідними для всіх країн без винятку. Вони можуть принести прибуток одним і збитки іншим.

Історія міжнародних економічних відносин свідчить, що для міжнародної торгівлі було характерне чергування періодів лібералізму і протекціонізму.

Підвищення рівня зайнятості за допомогою протекціонізму — головний аргумент, який висунув Дж.М. Кейнс у торговій політиці Великобританії у період між 1925 і 1930 р. Він рекомендував ввести помірні мита разом із програмою внутрішнього розвитку і визначенням субсидуванням експорту, щоб перебороти депресію. Свої ідеї він виклав у "Трактаті про гроші". На його думку, митний протекціонізм допомагає поновити економічну активність [3].

Від другої половини ХХ століття спостерігаємо панування фритредерської політики. Період 1920—1939 рр. характеризує посилення протекціонізму в усьому світі. Після Другої світової війни міжнародна економіка поступово переходить на шлях більшої свободи торгівлі.

Основним проявом зовнішньоторговельної політики держави є стан митно-тарифного регулювання в той чи інший період розвитку її економіки. Починаючи з 1946 р., Організація Об'єднаних Націй розпочала роботу направлену на міждержавне узгодження митно-тарифних відносин з метою налагодження механізму регулювання міжнародної торгової співпраці. Результатом такої роботи стала Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), яка була підписана у 1947 р. та свідчить про рішучу спробу світового співтовариства консолідувати митні ставки і запровадити інститут обговорення проблем міжнародної

торгівлі [1].

Створення в Західній Європі Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) у 1958 р. й Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) у 1960 р., поява 1 липня 1968 р. Митного союзу в складі шести держав, що створила зону вільної торгівлі в складі Великобританії, Скандинавських країн, Швейцарії, Австрії і Португалії, дали змогу позбутися антиліберальних протекціоністських заходів у світовій торгівлі. Але зауважимо, що в той час, як Митний союз передбачав загальний митний тариф, зона вільної торгівлі ЄАВТ такого тарифу не мала, і кожна країна зберігала власний тариф у торгівлі з країнами, що не входять у зону.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ми можемо констатувати, що протекціоністські заходи, незважаючи на те, що "західна громадськість" їх засуджує, аж ніяк не здані в архів, а при нагоді дуже активно можуть бути використані. Частіше це відбувається у випадках, коли треба захистити ті чи інші професійні категорії, сприяти перекаліфікації підприємств, що закриваються, і, врешті, утримати повну зайнятість населення у країні. Крім цього, у періоди міжнародної напруженості протекціоністські заходи використовують для захисту безпеки держави, існування якої у випадку конфлікту могло б опинитися під загрозою у зв'язку з тим, що на її території не виробляють усю необхідну продукцію.

Правильне розуміння процесів здійснення державного регулювання у сфері зовнішньоторговельних відносин потребує історичного підходу дослідження еволюції даних явищ на різних етапах становлення та розвитку державності в Україні. Не можна повною мірою усвідомити сучасні науково-теоретичні основи державного регулювання зовнішньоторговельних операцій без екскурсу в історію на різних етапах його еволюційного розвитку.

Література:

1. Владимиров К.М., Бардачова В.Ю. Митне регулювання: навчальний посібник. — 2-ге вид. — Херсон: Олді-плюс, 2002. — 336 с.
2. Глобалізація та її наслідки. Науково-технічних прогрес та енергетична безпека України / Алімов О.М., Микитенко В.В. // Тематичний випуск "Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій". — К.: Центр перспективних соціальних досліджень НАНУ, 2003. — 45 с.
3. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін. — К.: КНЕУ, 2004. — 440 с.
4. Доронин А.И. Разведывательное и контрразведывательное обеспечение финансово-хозяйственной деятельности предприятия. — Тула: Гриф и К°, 2000. — 116 с.
5. Іваницька О.М. Ефективність здійснення митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні // Держава та регіони. Серія: Державне управління. — 2007. — № 4. — С. 83—87.
6. Терещенко С. Основи митного законодавства України: Питання теорії та практики зовнішньоеконо-